

Єрмоленко С. Я.

ПРОФЕСІЙНА МОВА VS. ЛІТЕРАТУРНИЙ СТАНДАРТ

У статті порушено проблему літературного стандарту сучасної української мови як основи професійного спілкування в різних суспільних сферах. Запропоновано диференційний підхід до викладання навчального курсу «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів різних спеціальностей. Наголошено на врахуванні специфіки писемної та усної професійної мови.

Ключові слова: літературний стандарт, критерії норми, загальномовний словник, кодифікація, різновиди професійної мови, термін, писемний та усний стандарти, навчальний курс професійної мови.

Єрмоленко С. Я. Профессиональная речь vs. литературный стандарт. – Стаття.

В статье затронута проблема литературного стандарта современного украинского языка как основы профессионального общения в различных общественных сферах. Предложен дифференцированный подход к преподаванию учебного курса «Украинский язык по профессиональному направлению» для студентов различных специальностей. Указывается на учет специфики письменной и устной профессиональной речи.

Ключевые слова: литературный стандарт, критерии нормы, общеупотребительный словарь, кодификация, функциональные разновидности профессиональной речи, термин, письменный и устный стандарты, курс профессиональной речи в вузах.

Yermolenko S. Ya. Professional communication vs. literary standard. – Article.

The article raised the issue of the literary standard of the modern Ukrainian language as the basis of professional communication in different social spheres. Proposed a differentiated approach to teaching a course “Ukrainian language for professional purposes” for students of different specialties. Marked on the specificity of written and oral professional speech.

Key words: literary standard, criteria for the literary norm, common language dictionary, varieties of professional speech, term, written and spoken sources of literary standard, training course of professional language.

Поняття «літературний стандарт» не має в сучасній мовній практиці чітко окреслених ознак. Це зумовлюється, по-перше, збільшенням кількості людей, які залучаються до україномовного спілкування в різних суспільних сферах, проте не мають тривалої практики використання літературної мови як загальновизнаного

різновиду національної мови; по-друге, постійними дискусіями про те, якими мають бути лексичні, граматичні, правописні норми зразкової української мови.

Під час дискусій висловлюються пропозиції переглянути, ревізувати літературну норму, відродивши так звані питомі ознаки української мови [4; 5]. Однак виокремлення таких ознак часто спирається на суб'єктивне сприймання мовних фактів, процесів. Часом висловлюються думки, що в Україні не лише немає, а й не було літературного стандарту. Тим часом важко заперечити, що за умов загальної середньої освіти, практики підготовки вчителів, журналістів, за умов видавничої діяльності, коли тисячними накладками виходили словники, художня оригінальна й перекладна література, в Україні формувалася, узвичаювалася той літературно-мовний стандарт, який ми й сьогодні використовуємо, ведучи дискусії на теми літературної норми.

Літературний стандарт української мови ХХ ст. репрезентовано, зокрема, у багатотомному виданні «Української енциклопедії», у якому, незважаючи на ідеологічні догми й нашарування, міститься значна кількість наукової, культурно-освітньої інформації. Інша справа, що цей літературний стандарт в умовах демократизації суспільства, його лібералізації зазнає критики, як об'єктивної – конструктивної, логічної, зумовленої новими вимогами нормування писемної й усної літературної мови, так і суб'єктивної, яка не враховує особливості нормування й кодифікації як фактів історії української літературної мови.

Літературний стандарт завжди має виразні ознаки часу. Упродовж майже всього ХХ ст. у свідомості українців, які здобували освіту, принаймні гуманітарну, існувала загальноприйнята думка, що насамперед мовна практика письменників формує літературний стандарт. Тому одним із визначальних критеріїв становлення й кодифікації норми вважався художньо-естетичний критерій – взірць художньої мови визнаних майстрів слова [3, 140–180]. Цим фактом пояснюється вагоме місце ілюстративного матеріалу з художнього стилю в загальномовних українських словниках. Якщо «Словник української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка актуалізував два найважливіші джерела – мову українських діалектів, наскільки вона була відомою насамперед із писемних джерел, та мову творів письменників, то в академічному 11-томному

«Словнику української мови» джерелами слугували всі функціональні стилі української літературної мови.

Прикметно, що започаткований у ХХІ ст. загальнономовний тлумачний 20-томний «Словник української мови», подаючи ілюстрації з усіх писемних різновидів функціональних стилів, помітно збільшує свій реєстр за рахунок зафіксованих наукових термінів. Вони є показником розширення україномовного сегмента в професійному спілкуванні. Хоча основною сферою функціонування слів-термінів є наукова література, професійна мова, проте значна кількість наукових номінацій потрапляє в мову засобів масової інформації.

У зв'язку з інформаційною революцією переструктуровуються функції мови в соціумі. Особливого значення набуває інформаційна функція. Реалізуючись у засобах масової комунікації, мова зазнає помітних змін. Мовна практика засвідчує слабку й сильну літературну норму, виявляє мовні уподобання, мовні смаки суспільства. Сьогодні саме засобам масової інформації та комунікації належить основна роль в утвердженні літературної норми, у культивуванні літературного стандарту.

Потік іншомовних і внутрішньомовних запозичень як у професійній мові, так і в масово-інформаційному просторі проходить перший етап нормування й кодифікації в мові засобів масової комунікації [2]. Нова лексика, потрапляючи в названий простір, зазнає загальнономовної змістової й формальної адаптації: професійні вислови, терміни стають невіддільним складником свідомості національної спільноти та узвичаюються в певній фонетичній, словотвірній, граматичній формі, яка відповідає структурним ознакам національної мови.

Отже, у сучасних умовах соціальної комунікації засоби масової інформації та комунікації є не лише критерієм кодифікації лексичної, граматичної норми, а й засвідчують динаміку, рухливість літературного стандарту. Яка частина спеціальної лексики має залишатися в термінологічних словниках, а яка – поповнювати загальнономовні національні лексикони, залежить від потреб мовної практики, від поширення слів-термінів в інформаційному просторі. Можна передбачати виникнення варіантних форм нових слів як у професійній мові, так і в загальнономовному словнику. Прагнення виробити ідеальні норми, зразковий правопис є зрозумілим, проте мовна практика завжди коригуватиме правила.

Найчастіше літературний стандарт розуміють як мову в її писемній формі, яка відповідає загальноновизнаним, встановленим, кодифікованим правилам написання, слововживання. Прикладом культивування літературного стандарту є посібники, довідники з ділового спілкування українською мовою. У них, незалежно від професійного спрямування, викладено найзагальніші правила, норми літературної мови як писемного різновиду спілкування. Літературної мови навчають також у загальноосвітній середній школі. У підручниках останнього покоління наявна інформація з культури мови, у яких автори подають найчастіші випадки порушення літературної норми. Інформація з культури мови в підручниках і посібниках, спеціальних довідниках орієнтує мовців на засвоєння тих лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних норм, які ми кваліфікуємо як слабку літературну норму [2, 266–275]. Наприклад, до слабкої літературної норми належить форма родового відмінка однини іменників чоловічого роду: у мовній практиці спостерігаємо хитання у виборі закінчення *а/я* чи *у/ю*. Порушенням сучасної граматичної норми є форми родового відмінка із закінченням *у* в таких словах: *терміну, еквіваленту, предмету, об'єкту, Київхлібу*. У функціональних різновидах професійної мови ця помилка є поширеною, вона стосується відмінювання слів-термінів, що мають граматичну форму іменників чоловічого роду II відміни.

Замість кодифікованих у літературній мові книжних зворотів на кшталт *це явище має характер, згідно з* (чим) у різновидах професійної мови натрапляємо на помилкові вислови *це явище носить характер, згідно* (чого). Поширеною є така граматична помилка, як нерозрізнення узгоджуваної із залежним іменником (підметом) середнього роду прикметникової форми й незмінюваної форми предиката в односкладному реченні, наприклад: «*Це поняття украї **важливо***» (правильно: «*Це поняття украї **важливе***» або «*Це для справи **важливо***»); «*Під час перекладу юридичного тексту досягнення такої адекватності **можливо***» (правильно: *досягнення **можливе***) *лише тоді, коли сам перекладач володіє юридичною грамотністю*».

Отже, поряд із фаховою грамотністю – знанням дефініцій термінів, правильним застосуванням цих дефініцій у конкретних ситуаціях спілкування [1], професіонал має володіти знанням лі-

тературного стандарту, мати основи лінгвістичного знання. Такі основи дає загальноосвітній навчальний заклад, за стандартною програмою якого вивчають українську мову в школі. Однак, незважаючи на достатню кількість годин на вивчення української мови, на розроблені методики, результати зовнішнього незалежного оцінювання виявляють загальний низький рівень шкільної мовної підготовки. Тому й доводиться надолужувати те, чого не здобули в школі, студентам вищого навчального закладу. Тим часом наявні в шкільній програмі теми зі зв'язної мови, зокрема, зі складання ділових паперів, щодо правил ведення дискусій, передбачають підготовку старшокласників до входження їх у сферу професійного спілкування. Очевидно, цю тенденцію підготовки учнів до поєднання літературного стандарту й професійної мови необхідно посилювати. Уміння вести дискусії на літературні, історичні, суспільні теми, з одного боку, забезпечуватимуть міждисциплінарні зв'язки в навчанні, а з іншого – вироблятимуть комунікативні навички як основу міжособистісного, публічного спілкування.

Останнім часом українська громадськість, стурбована станом освіти, активно обговорює питання розвантаження, спрощення шкільних програм. Для вчителів-практиків зрозуміло, що для вироблення автоматичних навичок грамотного письма, тобто для засвоєння основ літературного стандарту української мови потрібна максимальна практика, своєрідний орфографічний практикум без заглиблення в теоретичні питання лінгвістики. Замість пояснення історії, причин того чи іншого написання слова, замість вивчення не завжди логічних правил, наприклад, про відмінювання іменників чоловічого роду другої відміни на *p* (*кобзар*, *звір*, *столяр*, *хабар* тощо), учні просто запам'ятовують відмінкові парадигми слів, що становлять орфографічні труднощі. До викладання орфографічного практикуму мають бути готові студенти-філологи педагогічних університетів.

На нашу думку, у педагогічному університеті зміст навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» має суттєво відрізнитися, по-перше, від дисципліни «Українська мова» як навчальний шкільний курс, а по-друге, від викладання такої дисципліни в інших вищих навчальних закладах (наприклад, технічного, природничого спрямування). Спілкування в

різних професійних сферах має свою специфіку, яка полягає не лише у відмінностях терміносистем, характерних для певних галузей, а й в особливостях підготовки типових ділових документів, інструкцій, аналітичних матеріалів тощо.

Особливої уваги потребує вироблення навичок створення наукового тексту. Аналіз наукового тексту певної галузі знань фактично поєднує завдання оволодіти професійною мовою в її писемному різновиді з дотриманням літературного стандарту, літературної норми та водночас логіки викладу наукової інформації, авторської ідеї. Науковий текст послуговується книжними стандартними засобами. Усне професійне спілкування потребує залучення розмовних засобів мовного вираження. У викладанні української мови професійного спрямування важливо актуалізувати книжні й розмовні ресурси української літературної мови, навчити майбутніх фахівців чітко формулювати теми наукових розвідок, дискусій, круглих столів.

Акцентуючи увагу на питаннях професійного спілкування, насамперед виокремлюємо теми, що становлять основу підготовки фахівця певної галузі. Для підготовки журналіста, юриста важливий вибір таких тем для дискусій, обговорень на круглих столах, які орієнтували б студента на ведення професійної розмови, тобто на засвоєння не лише словника, фразеологічних одиниць, синтаксичних зворотів, а й відчуття співрозмовника, реакції на його психічний стан. Висловлена фраза має відтворювати весь спектр комунікації, особливо відчуття й реагування співрозмовника.

Зростає соціальна роль усного міжособистісного спілкування. Усний розмовний різновид української літературної мови активно впливає на професійне спілкування мовців, а також на усталення певних норм літературної мови.

Викладання української мови у вищих навчальних закладах потребує вироблення нових підходів, методик. Важливо приділити увагу мотивації вивчення професійної мови, наголосивши, що мовна підготовка сприяє поглибленню фахових знань, упорядкуванню їх за ступенем важливості, динамічності, розкриттям творчого потенціалу фахівця. Проведення семінарів, круглих столів на професійні теми – це вироблення стандартів спілкування: вміння побудувати монолог, запропонувати тему для дискусії та ведення діалогу. Навчальний курс «Українська мова за профе-

сійним спрямуванням» має розкривати перед студентом цікаві перспективи неперервної мовної освіти, перспективи фахового зростання, оскільки мова акумулює не лише знання про певну галузь, а й поведінку та творчість людини в цій галузі.

Проблема співвідношення літературного стандарту й професійної мови дотична до завдань створення термінологічних словників, словників-мінімумів певної професії. З огляду на активні міжмовні зв'язки особливої уваги потребує тлумачення нових лексичних запозичень, пошуки відповідних понять в українській мові, а також професійне тлумачення понять української дійсності в інших мовах.

Література

1. Артикуца Н.В. Термінологія законодавства і проблеми законодавчих дефініцій / Н.В. Артикуца // Актуальні проблеми юридичної науки : зб. тез Міжнар. наук. конф. «Шості осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 26–27 жовтня 2007 р.) : в 3 ч. / . – Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту управління та права, 2007. – Ч. 1 : Теорія та історія держави і права, історія політичних та правових вчень, філософія права, конституційне право, екологічне право, земельне право, аграрне право, міжнародне право, порівняльне правознавство. – С. 6–13.
2. Літературна мова і мовна практика : [монографія] / [С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, Т.А. Коць та ін.] ; за ред. С.Я. Єрмоленко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 320 с.
3. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль / М.М. Пилинський. – К. : Наукова думка, 1976. – 287 с.
4. Тараненко О.О. Демократизація і/або лібералізація (до характеристики сучасного стану нормативно-стилістичних засад української мови) / О.О. Тараненко // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців : зб. наук. статей. Серія «Мовознавство». – Чернівці : Рута, 2003. – С. 10–17.
5. Тараненко О.О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця XX – початку XXI ст.) / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2013. – № 6. – С. 3–27.